

POMOGÁTS BÉLA

Az idilltől a drámáig

Az erdélyi magyar költő szinte mindig, Kányádi Sándor költői személyisége is, közösségi személyiség. Verseiben egy emberi közösség üzen a világnak, munkásságát a költészet és a mögötte álló nemzeti kisebbség lényegi kapcsolatának tudata hatja át. Ez a tudat az idők során gazdagodott és erősödött, a természetes közösségi érzés a sokasodó tapasztalatok és felismerések hatására vált meggyőződéssé. Ez a meggyőződés a történelem drámai konfliktusainak szenvedélyes átélésével párosul. Kányádi Sándor nemcsak az erdélyi magyarság helyzettudatának kifejezésére törekszik, ennek az emberi közösségnek a csalódásait és reményeit is megszólaltatja.

Fiatal költőként az emberi élet természetes örömeinek és elemi rendjének élményét fejezte ki verseiben, költői világképét ez az élmény határozta meg. Kis székely faluból került Kolozsvárra, kezdetben erős történelmi bizalommal tekintett a rohamosan átalakuló erdélyi élet jövőjének lehetőségeire. Gyorsan fejlődő városban élt, képzeletben, álmaiban mégis szülőfalujában kalandozott. Korai versei szelíd nosztalgiával idézték fel a falusi ifjúság emlékeit. Megtartó erőt és igaz emberséget mindig ezeknél az emlékeknél talált, ragaszkodott szülőfalujához. Meghitt otthonosságot a természetben keresett, a füzes folyóparton, a lankás erdőben. Az egyszerű örömben és a becsülettel végzett mezeti munkában fedezte fel az élet biztos értékeit.

A falusi élményvilág, a harmonikus világkép és a köznapi tapasztalatot belengő derű a költői népiesség hagyományos rendjében jelölte ki korai költészetének helyét. Az erdélyi magyar lírának a második világháború után kibontakozó új hulláma a korszak poétikai normái következtében is a népies hagyományokat követte, egyszerűsége, közérthetősége törekedett. Kányádi Sándor költői indulását is a népies költői kultúra határozta meg. Verseit az a leíró-ábrázoló kifejezőmódot követték, amelyet a magyar népies líra honosított meg a két világháború között, hasonlóan más közép- és kelet-európai irodalmakhoz.

Verseiben a természeti jelenségeknek, falusi életképeknek adott tárgyi szerepet, életképeit gyakran emlékek színezték, emlékein az idill fénye ragyogott. A tárgyias, illetve epikus leíró verset általában személyes jellegű meditáció zárta le, amely a költő érzéseit és felismeréseit fejezte ki. A drámaibb érzés és hangoltság a korai versekben csak ritkán törte meg a népies hagyományokat követő költői hangulatot: Kányádi Sándor tiszta szóképekben, arányosan formált versszerkezetekben, a népies költészet magyaros ritmusában, szép asszonáncsaival adott számot egy, a világgal ismerkedő, szülőföldjén otthonra találó fiatal költő természetes örömeiről és elemi felismeréseiről.

Mindemellett ez a harmonikus világkép is mutatja a későbbi drámaiság néhány jelét. A hagyományos népies forma időnként megtörik, vagy éppen fellazul: a *Nagyküüllő* című költemény, amely különben a három erdélyi nemzet (magyar, román és szász) egymásra-

utaltságának eszméjét hangoztatja, rövidebb sorokkal töri meg az epikus hangulatot kifejező kétütemű nyolcasokat, s a Nagyküküllő kanyargós folyását váratlanul a modern költészet egy klasszikus alakjának verseléséhez hasonlítja: „úgy foly, / akárcsak egy Neruda-verssor: / szabadon, s mégis mértéket tartva.” A *Téli alkony* című vers ugyancsak stilárisan töri meg a korai költemények karakterét, midőn az idilli hangulatot a romantikus hagyomány sejtelmes drámaiságával váltja fel. Mindez azt jelzi, hogy a fiatal Kányádi Sándor a népies hagyományok újszerű felhasználása révén kereste a maga egyéni útját, s már indulása idején elszakadt a népies egyszerűség normáitól.

A költői útkeresés következő szakaszán alighanem két erősebb hatás támogatta Kányádi Sándor költői műhelyének megújulását: az újabb magyarországi költészet, illetve az erdélyi lírai hagyomány teljesebb megismerése és birtokba vétele. A második világháború után kibontakozó magyar költészet, nevezetesen Illyés Gyula, Nagy László és Juhász Ferenc költői vívmányai a hatvanas évek elejétől váltak ismertebbé az erdélyi magyar szellemi életben. A lassanként meginduló kulturális csereforgalom jóvoltából ekkor kezdtek az erdélyi magyar költők tanulmányozni Illyés szellemi küzdelmekre alapozott poétikáját, Nagy László látomásos-mitologikus népiességét és Juhász Ferenc mindenséggel és történelemmel viaskodó lírai époszait.

Ugyancsak ebben az időben vált ismét eleven hagyománnyá a két világháború közötti időben Kolozsváron megjelent magyar irodalmi folyóirat: az Erdélyi Helikon korábban háttérbe szorított költészete, az a romantikus és elégikus tradíció, amelyet Áprily Lajos, Tompa László és Dsida Jenő életműve hozott létre. A két háború közötti korszak erdélyi magyar lírájának öröksége, illetve a kisebbségi élet tapasztalatainak következtében tragikus közösségi érzés hatotta át Kányádinak és társainak költészetét. Midőn mindinkább elvesztek azok a remények, amelyek a kisebbségi sors nyomasztó gondjainak megoldását ígérték, ismét a régi nyugtalanság kezdett erőt venni az erdélyi magyar költészetben. Ekkor értek be az idősebb erdélyi magyar költőnemzedékekhez tartozó Szemlér Ferenc, Horváth István és Kiss Jenő lírájának sötétebb színei, ekkor vált ismét nyugtalanná és szenvedélyessé Méliusz József avantgárd ihletésű költészete, és ekkor kezdtek számot vetni a fiatalabb lírikusok: Székely János, Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár a kisebbségi élet súlyos tapasztalataival. Ebben a számvetésben vállalt elkötelezett szerepet Kányádi Sándor költészete is.

Az átalakuló költői világgépet az élmény nyugtalansága jelezte: a fiatal költő a történelem véres jeleneteiről, gyilkos háborúkról festett szorongató látomásokat. Költői világa lázassá és zaklatottá vált, a korábbi szép harmóniát megtörték, az egyszerű örömben talált idillt feldúlták a közösségi létben szerzett nyugtalanító tapasztalatok. Azok a tapasztalatok, amelyeket az erdélyi magyarság a Ceausescu-féle etnokratikus kommunista diktatúrában szerzett. Drámai feszültségekkel áthatott költői világ alakult ki Kányádi Sándor verseiben. Ez a költői világ a harmonikus életérzés kényszerű megtöréséről tanúszkodott.

Az eredeti harmonikus világgép felbomlását jelezte a versekben megjelenő irónia is. Az irónia a modern költészetben általában a társadalmilag elfogadott értékek megingására utal, illetve arra, hogy a költő új értékeket keres. A magyarországi költészetben a hatvanas évek eszmei vitái nyomán erősödött meg az irónikus költői szemlélet és magatartás, elsősorban Illyés Gyula, Weöres Sándor, Kálnoky László és a fiatalabb költőnemzedékek mű-

veiben. Az erdélyi magyar lírában is hasonló folyamatok következtében kapott erősebb szerepet az irónia, olyan költőknél, mint Méliusz József, Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár. Kányádi Sándor líráját ugyancsak ironikus mozzanatok hatották át: epikus jellegű versekben aktualizálta az antik mitológia alakjait és történeteit, s a klasszikus történetnek éppen a kihívó aktualizálás által adott ironikus távlatot.

Az irónia a korábban értéként számon tartott elveket és magatartásformákat kérdőjelezte meg. Az ironikus kételkedés mellett ugyanakkor mind több fény kapott Kányádi Sándor költészetének valódi értékrendje. Ennek az értékrendnek a tengelyében két mély meggyőződéssel vállalt eszme foglal helyet: ezek az eszmék a költészet közösségi hűségét és a társadalmi létben tapasztalt drámai konfliktusok költői katarziszát tételvezetik. A közösségi hűség korábban is Kányádi költészetének meghatározója volt, most ez a hűség kiteljesedett, tudatosabbá vált, s mint a székely múlt hősi korszakát idéző versei mutatják, történelmi háttérrel kapott. A katarzis megszerzése a súlyos szociális és politikai tapasztalatok költői kifejezésére támaszkodott. Kányádi Sándor versei hiteles képet adtak a falusi társadalom kifosztásáról és az erdélyi magyarság ellen irányított hatalmi erőszakról. Mindezt metaforikus formában, „aesopusi” nyelven, hogy elkerülje a cenzúra megtorlását.

A közösségi hűség formálta a költői személyiséget: a harmonikus világképének megfelelő természetes (naiv) alkotói személyiség ennek a hűségnek révén vált tudatos közösségi személyiséggé, amelynek egy nyelvileg és etnikailag meghatározott embercsoport jelenébe és múltjába ágaznak gyökerei. Ennek a közösségi személyiségnek minden megnyilatkozása magán hordozza az erdélyi magyarság sorsáért és megmaradásáért vállalt közvetlen felelősség bélyegét. A költészetet mindez kivételes morális szereppel ruházta fel, az alkotás esztétikai lényege mellett rendkívüli mértékben erősödött fel annak morális mondanivalója és jellege. Kányádi Sándor lírája az igazságkeresés férfias felelősségtudatát fogalmazta meg, a művészet feladata, mint *Függőleges lovak* című versében mondja, az, hogy kifejezésre juttassa, s ezzel mintegy feloldja a kor nagy emberi és történelmi ellentmondásait. A költészetnek igazságot és katartikus feloldást kell keresnie, ennél fogva szüntelenül helyt kell állnia a felismert igazság mellett, meg kell küzdenie a feloldó katarzisért.

A személyes helytállás és küzdés önként vállalt morálját nagy költői erővel az 1968-ban írott *Fától fáig* című nagy költemény fejezte ki. Ennek a versnek, mint Cs. Gyimesi Éva megállapította, igen nagy szerepe van Kányádi Sándor költészetében: motívumait versek egész sora készítette elő, illetve ismételte meg. A tárgyias elemekből, emlékképekből épülő, kihagyásos szerkezete révén hangsúlyozottan drámai jellegű költemény gyermekkori félelmeket keltett életre: egy régi éjszaka nyomasztó légkörét teremtette újra, egyszersmind mitizálta. Története szerint a világban éppencsak tájékozódni próbáló gyermeknek a család elbarangolt lovait kell a szorongást keltő erdei sötétben megkeresnie. A gyermekkori emlék költői példázattá válik, a félelmek és szorongások ellenére vállalt és véghezvitt cselekvést példázza, azt a felelős és cselekvő magatartást, amely a személyiségnek valódi karaktert, az életnek méltó értelmet ad.

A növekvő történelmi tapasztalat, a súlyosodó közösségi felelősség jelöli meg a költészet feladatát, de nemcsak feladatát, hanem nyelvi alakját, szerkezeti rendjét is: a költői forma mindenképpen a költői világkép alakulását követte. A korai népies hatások után Kányádi Sándor a modern líra, közelebbről az avantgárd kifejezőmódját sajátította el,

egyszermind a hagyomány régebbi rétegeit aknázza ki, olyan mitikus és folklorisztikus nyelvi és poétikai rétegeket, amelyeknek örökségét a modern költészet is szívesen használta fel. Az avantgárd hatása nemcsak a ritmus fellazításában, a merészebb szóképekben érvényesült, hanem a vers szemléleti alapjainak formálásában és a szöveg szerkezeti felépítésében is. A korábbi dalszerűséget epikus jellegű kifejezőmód váltotta fel, a költemény drámai módon tagolódott, a versszerkezet töredezetté vált.

Valójában az avantgárd költészet formaképző elvei jutottak szerephez Kányádi Sándor „hosszú verseiben” is. A „hosszú vers” az újabb magyar költészet igen fontos poétikai fejleményét alkotja, két főbb változatát Juhász Ferenc és Nagy László alakította ki, még pedig oly módon, hogy Juhász a költői eposz formájának adott lírai karaktert, Nagy László pedig a hagyományos lírai formák, a dal vagy az elégia terjedelmét, befogadó képességét növelte meg. Kányádi Sándor „hosszú versében”, úgy tetszik, egy harmadik változatra ismerhetünk: az avantgárd „montázsvers” hagyományára, amely egyszerre foglal magába epikus és lírai elemeket: emlékképeket, töredékesen előadott történeteket, lírai kommentárokat és személyes vallomásokat. Ezt az avantgárd-jellegű költői montázst Kányádi a néphagyomány néhány elemével: népdaltöredékekkel, ráolvasásokkal, mondókákkal egészíti ki. Ilyen „montázsverset” alkot a már említett *Fától fáig*, valamint a két későbbi nagyvers, a *Fekete-piros*, valamint a *Halottak napja Bécsben*.

A hetvenes évek mind jobban kibontakozó erdélyi magyar irodalmában mindenképpen vezető szerepet tölt be Kányádi Sándor új költészete: az a népi hagyományokat és modern formaképző elveket egységbe foglaló líra, amely a fájdalmas közösségi és történelmi megrendülések nyomán születik. A kolozsvári költő látóköre időközben tovább bővült, tapasztalatai mélyebbek lettek: külföldi felolvasóútjai során megismerkedett a magyarországi szellemi élettel, a nyugat-európai és a tengeren túli magyar diaszpóra helyzetével és törekvéseivel, ennek következtében nemcsak látóköre tágult, hanem szellemi elkötelezettsége is új tartalmat kapott. A szűkebb körű kisebbségi hűséget egyetemesebb értelmű nemzeti elkötelezettség egészítette ki: közösségi világképe befogta az egész magyar történelmet és kultúrát. Erre vallanak azok a költői portrék, személyes értelmű hommage-ok is, amelyekben a magyar kultúra kiváló alkotó egyéniségeinek: a többi között Bartók Bélának, Kodály Zoltánnak, Illyés Gyulának, Weöres Sándornak, Tamási Áronnak, Kós Károlynak, Sütő Andrásnak állít emléket.

A nemzeti történelem és kultúra teljes hagyományának birtokában ítélte meg az erdélyi magyarság történelmi helyzetét és tennivalóit, igazi otthonát mindazonáltal mindig is szülőföldjén találta meg. Az erdélyi magyar költő közösségi tudatát mindig biztos meggyőződés alapozza meg, Kányádi Sándor is illetékesnek tudja magát egy emberközösség dolgában, a modern költészet nagy kísértőjétől, az elmagányosodástól sohasem kell tartania, költői közérzete mégsem lehet harmonikus. Verseire mindig sötét árnyékok vetültek, annak az emberi közösségnek a történelmi létét látja veszélyeztetve, amelynek hűséget fogadott, anyanyelvének és anyanyelvi kultúrájának lassú hanyatlását tapasztalja, szülőföldjének csendes tragédiáját kell tanúként megörökítenie.

Ennek a fájdalmas tanúvallomásnak költői foglalata a *Fekete-piros* című költemény. A cím alá írt rövid kommentár szerint „leíró költeménynek” nevezett vers a fekete-piros színű népviseletbe öltözött, az erdélyi Szék községből származó leányok délutáni találkozóját írja le. Néma összejövétel ez, midőn a nagyvárosban dolgozó, szolgáló falusi leányok

hangtalan táncban találkoznak az elhagyott szülőfalu emlékeivel és kultúrájával. A mozai-kos szerkesztésű költeményt éles ellentétek hatják át: a városi tájban, a civilizáció kellékei között falusi lányok tánca idézi fel a népi kultúra hagyományát, a lányok táncolnak, de ezt a táncot nem kíséri énekszó, a szertartásos összejövetel néma, sőt szomorú. A lányok kis magyar szigetet alkotnak a jelenkori Kolozsvár román többségű népességében, a jelen gondjai között élnek, szemérmes táncukkal mégis a múlt kulturális értékeit és tragikus emlékeit idézik a szemlélődő költő elé. Megannyi ellentmondás: ezek az ellentmondások fejezik ki a magára maradt emberi közösség helyzettudatát. A széki lányok hangtalan táncának jelképes, sőt mitikus értelme van; jelképes már maga a költemény címe is, a „fekete” a gyász, a „piros” az élet színe, s jelképes a tánc, amely egy kicsiny emberi közösség zaklatott történelmére utal. A széki lányok szinte mozdulatlan, mitikus táncra mögött egy kis nép történelmi sorsa rejtezik, s a költő ezt a rejtező sorsot látja meg.

Ha a *Fekete-piros* a nemzetiségi sors történelmi mélységeit fedi fel, a másik nagyvers, a *Halottak napja Bécsben* a világban szétszórt magyarságot siratja. A vers rekviem, amelynek születését megint csak pontosan rögzíti a költő: a bécsi Ágoston rendiek templomában Mozart Rekviemjét hallgatja, s miközben hátát a fehér oszlopnak veti, átengedi magát az emlékek és gondolatok egymásra torlódó hullámainak. Ezekből az emlékképekből és gondolat-foszványokból, továbbá a versbe szőtt halotti búcsúztató és egy ismert erdélyi karácsonyi regösének szövegtörmelékeiből alakul ki a nagyszabású „montázs”, amely kivételes költői erővel szólaltatja meg a szétszóródás fájdalmát: „szóródik folyton porlódik, / él pedig folyton porlódik / szabófalvától san franciscóig”. Ez utóbbi két földrajzi név arra utal, hogy a magyar nép milyen tragikus módon szóródott szét a glóbuszon a történelem csapásai alatt.

Az elmúlás rettenete és a feltámadás reménye jelöli meg azt a két szélső pontot, amely között a költemény érzelmi világa kialakul: gyász és öröm, harag és ragaszkodás, csalódás és remény között hullámoz az érzelmi világ. A költő keserűen vet számot önmagával, saját emberi létének mulandóságával, és vet számot a nemzetiségi-nemzeti fennmaradásra. A szétszóródás árnyaival viaskodik, eközben az emberi egyetemességet, magát a mindenséget ostromolja megnyugtató vigaszért: a komor halottak napi rekviemben a történelem áldozatainak közösségi méltósága mellett tesz tanúvallomást.

Az emésztő küzdelem és a személyes kockázatot is vállaló tanúvallomás szabja meg az elmúlt két évtizedben magyarországi és nemzetközi elismerésekben részesült Kányádi Sándor költészetét. Szolgálat, amelynek eszmei forrásai között egyaránt ott van a hagyományos protestáns etika és az erdélyi magyar irodalmi tradíció. Nehéz ez a szolgálat, hiszen a költőnek nemcsak személyes sorsának alakulásában kellett a huszadik századi történelem kegyetlenségét tapasztalnia, hanem a körötte élő emberi közösség végső próbatételeiben is. Kányádi a *Prédikátor könyvére* hivatkozott, midőn a kiszolgáltatottság bibliai példáját idézte fel: egész költői munkássága arra irányul, hogy ebben a kiszolgáltatottságban adjon vigaszt a körötte élő emberi közösségnek, és az egyetemes humánus szellemiségét állítsa szembe azzal a türelmetlenséggel, amely Európa keleti régióiban általában irányítani szokta a gondolkodást és a politikát.